

УДК 342:311.2

Н. В. Мішина

## СТАТИСТИЧНИЙ МЕТОД У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ І КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА СТАТИСТИКА

Наразі методологія багатьох наук збагачується за рахунок використання достатньо нетрадиційних методів. Не є виключенням і наука конституційного права. Дослідники констатують, що однією з основних тенденцій розвитку конституційного права у сучасному світі є його математизація [1, 614-615]. Щоправда, у цитованому дослідженні мова йде про конституційно-правову кібернетику, але і статистичний метод все частіше знаходиться у центрі уваги конституціоналістів.

Більшість впливових сучасних вчених-конституціоналістів навчалися у часи, коли відповідна дисципліна мала назву «судова статистика». Як узагальнюють фахівці з статистики, «назва «правова статистика» в СРСР і Україні утвердилась у 80-ті роки минулого століття. До цього вона називалась судовою статистикою. Судова статистика була замінена на правову в зв'язку з тим, що перша назва не зовсім точно відображала її суть та зміст. Спочатку судова статистика була практично кримінально-правовою, оскільки, як правило, відбивала лише діяльність кримінального правосуддя, так як до 60-х років минулого століття в нашій країні обліковувалась не злочинність, а судимість. З часом під поняттям «судова статистика» стали розуміти не тільки результати діяльності судів, але й роботу інших правоохоронних органів» [2, 35].

Отже, у радянські часи підручники з судової статистики орієнтувалися переважно на цивільно-правові галузі. Із галузей публічного права у них найчастіше згадується кримінальне право і процес. З початком правового розвитку у демократичному напрямку ситуація істотно не змінилася. Назва відповідної науки і навчальної дисципліни наразі звучить як «Правова статистика», і це природно викликало певне розширення її предмета. Проте підходи до досліджень правових явищ за допомогою статистичного методу залишаються застарілими. Вчені стверджують: «На сьогодні практично немає жодної галузі права, яка б не мала своєї статистики. Найбільш розробленим з наукової і практичної точки зору є кримінально-правова, адміністративно-правова і цивільно-правова статистика» [2, 40]. Однак розгляд їхніх праць дозволяє зробити висновок про певну декларативність таких заяв.

М. І. Камлик у навчальному посібнику «Правова статистика» зазначає: «У правовій статистиці маємо виділити три самостійних галузевих напрями дослідження: кримінально-правовий напрям, цивільно-правовий напрям та адміністративно-правовий напрям судової статистики» [3, 11].

А. Т. Мармоза у підручнику «Правова статистика» присвячує розділ 2.3 розділам (галузям) правової статистики. При цьому підкреслено, що «розгляд галузей обмежено розглядом трьох «найважливіших комплексних галузей (розділів): кримінально-правова, цивільно-правова, адміністративно-правова.

Кожна з цих галузей підрозділяється на відповідні підгалузі, а також пропонується виокремлювати самостійний розділ «статистика прокурорського нагляду» [2, 56]. Незважаючи на те, що у підручнику йдеться про законодавчу сферу як про один з «напрямків широкого застосування даних правової статистики», одразу після цього автор продовжує: «Матеріали кримінальної і кримінологічної статистики певною мірою дають підставу судити про ефективність кримінального законодавства і діяльності системи кримінальної юстиції» [2, 49]. Згадки про інші галузі права немає.

Деякі підручники з правової статистики надають більш детальний перелік галузей правової статистики. У них виокремлюється, наприклад: «1) статистика конституційного судочинства; 2) кримінально-правова статистика; 3) цивільно-правова статистика; 4) адміністративно-правова статистика; 5) статистика дисциплінарних правопорушень; 6) статистика прокурорського нагляду; 7) господарсько-правова статистика; 8) митна статистика» [4, 46]. Однак стосовно статистики конституційного судочинства зазначено тільки, що вона «характеризує своїми показниками діяльність Конституційного Суду України: скільки було виявлено порушень конституційного законодавства, скільки справ було розглянуто Конституційним Судом і які рішення були прийняті» [4, 47]. По-перше, не дуже зрозуміло як стосовно актів Конституційного Суду України вирішити питання статистичної констатації факту «які рішення були прийняті». По-друге, галузь конституційного права надає значно більше можливостей для використання статистичного методу дослідження.

Один з найбільш детальних українських навчальних посібників — «Правова статистика» Н. Г. Навроцької [5] і збірник задач до нього [6] майже не розглядають потенціалу застосування статистичного методу у конституційному праві. Предмет правової статистики у посібнику визначено як «кількісний бік явищ і процесів, які належать до сфери діяльності правоохоронних органів і поєднані із застосуванням норм права та реалізацією правової відповідальності у нерозривному зв'язку з їх якісним боком у конкретних умовах простору й часу» [5, 26]. Далі викладається розподіл правової статистики на галузі, одна з яких — «статистика конституційного судочинства». Н. Г. Навроцька конкретизує: «Статистика конституційного судочинства характеризує діяльність Конституційного Суду України: скільки виявлено порушень конституційного законодавства, скільки справ розглянуто Конституційним Судом і які рішення прийнято» [5, 26]. Як бачимо, різні автори використовують однакові фрази для характеристики статистики конституційного судочинства (див. попередній абзац).

Найбільш цікавим є той факт, що автори усіх згаданих вище підручників наполягають на тому, що розглядають правову статистику, але фактично зводять її до статистики судової. Висловлюючись стосовно предмета статистики, вони зазначають:

О. Г. Кальман, І. О. Христич: «Статистика вивчає кількісну сторону масових явищ суспільного життя в нерозривному зв'язку з їх якісною стороною в конкретних умовах простору й часу» [4, 23];

М. І. Камлик: «Предметом статистики як суспільної науки є масові суспільні явища і процеси. Вивчаючи явища і процеси соціально-економічного життя, статистика характеризує їх кількісну сторону у нерозривному зв'язку з їх якісним змістом» [3, 8].

Отже, статистика вивчає масові суспільні явища. Після цього твердження робиться не зовсім логічний висновок про предмет правової статистики:

О. Г. Кальман, І. О. Христин: «Перша, головна мета правової статистики — це цифрова характеристика і облік усіх правопорушень, які розглядаються в правоохоронних органах... а також заходів, спрямованих на боротьбу з цими правопорушеннями. Друга мета правової статистики — дати цифрову характеристику діяльності усіх правоохоронних органів, оцінити її ефективність завдяки розробленій системі показників, а також визначити додержання законності в їх роботі» [4, 23]. «Предмет правової статистики — це кількісна сторона тих явищ і процесів, які належать до сфери діяльності правоохоронних органів і пов'язані із застосуванням норм права та реалізацією правової відповідальності у нерозривному зв'язку з їх якісною стороною в конкретних умовах простору і часу. Особливістю предмета правової статистики є те, що вона характеризує лише ті правові явища, які розглядалися правоохоронними органами» [4, 42];

М. І. Камлик починає більш обґрунтовано: «Предметом правової статистики є вивчення кількісної сторони масових соціально-правових явищ і процесів з метою здійснення державними органами соціального контролю заходів, спрямованих на забезпечення законності та правопорядку в державі». Але одразу продовжує: «У більш конкретному розумінні предмет правової статистики полягає у вивченні кількісної сторони: по-перше, злочинів та осіб, що їх вчинили, структури злочинності та тенденцій її розвитку; по-друге, цивільних спорів та правопорушень, що стали предметом розгляду в судах та органах юстиції; по-третє, сукупності адміністративних правопорушень та заходів щодо їх попередження. ... таким чином правова статистика має на меті облік та вивчення всіх правопорушень, які викриті правоохоронними органами і які стали предметом судових засідань» [3, 10]. «Правова статистика в широкому розумінні вивчає кількісно-якісну сторону правопорушень, які стали предметом розгляду в кримінальному та цивільному процесах ... Правова статистика тісно пов'язана з багатьма правовими дисциплінами: кримінальним, цивільним, адміністративним, сімейним, фінансовим, трудовим та іншим галузями права, криміналістикою тощо. Правова статистика перебуває у нерозривній єдності з кримінальним та цивільним процесами, кримінологією» [3, 7]. Якщо йдеться про правову статистику «у широкому розумінні», викликає питання відсутність згадки про конституційно-правові порушення;

А. Т. Мармоза: «Правова статистика має своєю метою обліковувати всі правопорушення (кримінальні, адміністративні, цивільні), що розглядаються правоохоронними органами» [2, 42].

Повертаючись до статистики конституційного судочинства, зазначимо, що на нерозвиненість цієї галузі правової статистики вказує і її найменування.

Наприклад, є галузь кримінальної статистики, галузь цивільно-правової статистики. Але коли йдеться про комплексну галузь правової системи будь-якої країни — конституційне право, галузь має назву не «конституційно-правова статистика», а «статистика конституційного судочинства». І це одразу звучує її предмет!

Але й статистика конституційного судочинства як галузь правової статистики не привертає значної уваги фахівців. Наприклад, у розглядуваному підручнику є окремі розділи, присвячені кримінальній статистиці та вивченню злочинності (розділ 5), аналізу показників цивільно-правової статистики (розділ 8). Дослідження зв'язку між явищами викладається за матеріалами кримінальної статистики (розділ 7). Статистика конституційного судочинства залишається майже поза увагою дослідників.

Це цілком пояснює той факт, що у підручниках з конституційного права України зустрічаємо поодинокі згадки про статистичний метод науки конституційного права. Підручники з державного (конституційного) права зарубіжних країн, як правило, містять більш загальні положення про зарубіжну науку конституційного права і про цей метод не згадують взагалі.

Розглянемо підручники з конституційного права — адже саме вони формують у студентів та аспірантів методологічні навички конституційно-правових досліджень. Вибірково візьмемо кілька підручників різних років видання, які є вельми популярними — про що свідчить їхнє неодноразове перевидання.

Одним з найбільш популярних підручників з конституційного права України наприкінці 1990-х — на початку 2000-х рр. була книга авторського колективу у складі В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького, О. В. Городецького, М. І. Корнієнка та ін. Глава 5 цього підручника присвячена конституційному праву як науці та навчальній дисципліні, а п. 4 цієї глави — методології науки конституційного права (автор В. Ф. Мелашенко). Але про статистичний метод у ній не йдеться взагалі [7, 79-82]. Це ж зауваження можна адресувати і іншим підручникам того періоду видання (див., наприклад, [8]).

Якщо розглядати більш сучасні видання, то ситуація є майже аналогічною. Наприклад, у навчальному посібнику В. В. Кравченка, який неодноразово перевидавався, статистичний метод як метод науки конституційного права згадується у переліку з шости методів, які, на думку автора, посідають важливе місце серед методів науки конституційного права. Зазначено, що за допомогою статистичного методу «вивчається практика реалізації конституційно-правових норм, ефективність їхньої дії» [9, 40].

Із найновіших підручників 2011 р. відмітимо видання «Конституційне право України» (В. Ф. Годованець, А. С. Головін), у якому з огляду на невеликий обсяг увага методам науки конституційного права не приділяється взагалі [10], та однойменне перевидання підручника В. Л. Федоренка і В. Ф. Погорілка. В останньому є параграф «Конституційне право як наука і навчальна дисципліна» (с. 25-38), але про статистичний метод не згадується [11].

Зауважимо, однак, що двотомний академічний курс «Конституційне право

України» В. Л. Федоренка і В. Ф. Погорілка є підручником, у якому найбільш докладно висвітлюється використання статистичного методу в науці конституційного права. Автори відносять його до спеціальних методів науки конституційного права, пропонують іменувати його «конституційно-статистичний метод» [12, 187-188].

Автори констатують, що цей метод «не здобув належного вжитку в юридичній науці», і пояснюють це тим, що «статистичні дані державних установ та різноманітних недержавних організацій і фондів розбігаються, що не дає змоги об'єктивно використовувати статистичні дані в проведенні наукових досліджень. Водночас після помаранчевої революції статистичні дані стали більш відкритими і прозорими, що дає змогу спрогнозувати подальший інтерес учених-юристів до цього методу» [12, 190].

Незважаючи на те, що у цьому підручнику не повністю розкрито можливості використання статистичного методу, пропозиції В. Л. Федоренка і В. Ф. Погорілка є вагомим внеском у виявлення перспективних напрямків його використання у наукових дослідженнях. На їхню думку, «статистичний метод має сприяти науковим дослідженням проблем виборчого права, парламентаризму, місцевого самоврядування. Аналіз статистичних даних про збір підписів на користь проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою дає змогу досліджувати активність виборців, прогнозувати можливі результати всенародного голосування. Так само можна проаналізувати активність парламентаріїв у їх роботі у Верховній Раді України та її органах із виборцями тощо. Статистичний метод дає можливість порівнювати кількісні показники у конституційному праві, прогнозувати ті чи інші якісні перетворення, а відтак — виробляти практичні рекомендації щодо подолання негативних тенденцій у конституційній практиці» [12, 190].

Навіть у навчальних посібниках більш спеціалізованого характеру статистичному методу не приділяється більшої уваги. Наприклад, перший випуск навчального посібника «Проблеми сучасної конституціоналістики» містить розділ «Методологія конституційної теорії та практики» (автор М. В. Афанасьева). Цей розділ є більш істотним за обсягом у порівнянні із наведеними вище прикладами — приблизно 30 сторінок. На с. 45 надано опис статистичного методу. На думку автора, він «допомагає аналізувати ефективність дії конституційно-правових норм, їх вплив на суспільні процеси. Конституційне право застосовує такі прийоми, як статистичні угруповання, що узагальнюють показники, а також відношення частини до цілого, або відношення інтенсивності... Безперечний науковий інтерес становлять кількісні показники участі виборців у виборах, рівня їхньої активності, форм зв'язку депутатів з виборцями тощо» [13, 45].

Резюмуючи, зазначимо, що, на нашу думку, доцільно розширити предмет галузі статистики конституційного судочинства і відмовитись від цього терміна на користь назви «конституційно-правова статистика». Перспективою подальших досліджень вбачається необхідність дослідження зарубіжного досвіду використання статистичного методу в науці конституційного права.

## Література

1. Батанов А. В. Основные тенденции развития конституционного права в современном мире // Курс конституционного права Украины. Т. 1. Общая часть: Основы теории конституционного права : учебник / под. ред. М. А. Баймуратова и А. В. Батанова. — Х. : Одиссей, 2008. — С. 589–618.
2. Мармоза А. Т. Правова статистика : навч. посіб. / А. Т. Мармоза. — К. : КОНДОР, 2012. — 536 с.
3. Камлик М. І. Правова статистика : навч. посіб. / М. І. Камлик. — К. : Атіка, 2004. — 240 с.
4. Кальман О. Г. Правова статистика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / О. Г. Кальман, І. О. Христич. — Х. : Право, 2004. — 304 с.
5. Навроцька Н. Г. Правова статистика : навч. посіб. / Н. Г. Навроцька. — К. : Знання, 2007. — 280 с.
6. Правова статистика : зб. задач / С. Б. Вакарчук, С. І. Жир, О. Б. Маргаритіна, Н. Г. Навроцька ; за ред. Н. Г. Навроцької. — К. : Знання, 2007. — 479 с.
7. Конституційне право України / [Погорілко В. Ф., Фрицький О. Ф., Городецький О. В., Корнієнко М. І. та ін.] ; за ред. В. Ф. Погорілка. — [2-ге вид.]. — К. : Наук. думка, 2002. — 735 с.
8. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник / О. Ф. Фрицький. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — 536 с.
9. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посіб. / В. В. Кравченко. — Вид. 6-те, випр. та допов. — К. : Атіка, 2009. — 608 с.
10. Годованець В. Ф. Конституційне право України : навч. посіб. / В. Ф. Годованець, А. С. Головін. — К. : ДП «Видавничий дім «Персона», 2011. — 384 с.
11. Погорілко В. Ф. Конституційне право України : підручник / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко ; за заг. ред. В. Л. Федоренка ; передм. В. В. Коваленка. — 3-тє вид., переробл. і доопрац. — К. : КНТ : Ліра-К, 2011. — 532 с.
12. Погорілко В. Ф. Конституційне право України. Академічний курс : підручник. У 2 т. Т. 1 / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко. — К. : Юрид. думка, 2006. — 544 с.
13. Афанасьєва М. В. Методологія конституційної теорії та практики // Проблеми сучасної конституціоналістики : навч. посіб. / М. П. Орзіх, М. В. Афанасьєва, В. Р. Барський [та ін.] ; за ред. М. П. Орзіха. — К. : Юрінком Інтер, 2011. — С. 26–57.

## Анотація

**Мишина Н. В. Статистичний метод у конституційному праві і конституційно-правова статистика.** — Стаття.

У статті розглянуто найпопулярніші українські підручники з конституційного права та правової статистики з метою дослідження, яку інформацію отримують студенти і дослідники про використання статистичного методу у конституційному праві. Запропоновано приділяти більше уваги цьому методу з великим потенціалом, а також розширити предмет галузі статистики конституційного судочинства і відмовитись від цього терміна на користь назви «конституційно-правова статистика».

**Ключові слова:** конституційне право, статистичний метод, правова статистика, конституційно-правова статистика.

## Аннотация

**Мишина Н. В. Статистический метод в конституционном праве и конституционно-правовая статистика.** — Статья.

В статье рассмотрены самые популярные украинские учебники по конституционному праву и правовой статистике с целью изучения, какую информацию получают студенты и исследователи об использовании статистического метода в конституционном праве. Предлагается уделять больше внимания этому методу с большим потенциалом, а также расширить предмет отрасли статистики конституционного судопроизводства, отказавшись от этого термина в пользу «конституционно-правовой статистики».

**Ключевые слова:** конституционное право, статистический метод, правовая статистика, конституционно-правовая статистика.

### Summary

*Mishyna N. V.* Statistical methods in constitutional law and constitutional legal statistics. — Article.

The article reviews the most popular Ukrainian textbooks on constitutional law and legal statistics to investigate what information do students and researchers receive about the statistical methods in constitutional law. Author offers to pay more attention to this method with great potential and to broaden the subject area — to introduce the 'constitutional legal statistics' instead of the 'statistics of the constitutional justice'.

**Keywords:** constitutional law, statistical method, legal statistics, constitutional and legal statistics.

УДК 343.211.3:343.123.1

*В. О. Глушков, О. А. Білічак*

### ГАРАНТІЇ ДОТРИМАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ОСОБИ У ПРОВАДЖЕННІ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Застосування правоохоронними органами форм та методів роботи, пов'язаних із обмеженням гарантованих Конституцією та міжнародними нормативними актами прав людини, завжди виступало предметом гострих наукових дискусій щодо підстав та порядку такого втручання та визначення меж його допустимості. Поряд з тим, прослідковуючи генезу законодавства, що регламентує порядок провадження оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування кримінальних правопорушень як на Україні, так і за кордоном, слід дійти висновку, що загальна кількість оперативно-розшукових заходів та слідчих дій, в ході яких правоохоронними органами можуть обмежуватись права людини, невинно зростає. З об'єктивної точки зору, ці явища беруть витоки у науково-технічному прогресі суспільства, здобутками якого користується злочинність. Захищаючи інтереси суспільства й окремих осіб, держава, в особі своїх правоохоронних органів, змушена протиставляти прогресуючій злочинності такі засоби протидії, що забезпечують максимальну ефективність виявлення і розкриття протиправних діянь на самих ранніх етапах їх підготовки та вчинення. В переважній більшості це інтрузивні оперативно-розшукові заходи та слідчі дії, що переважно проводяться із використанням сучасних технологій у сфері інформатизації та зв'язку. Водночас протягом декількох останніх десятиків років у кримінально-процесуальному законодавстві країн Європи та СНД відстежуються стійкі тенденції асиміляції норм розшукового права у класичні процесуальні інститути, що встановлюють процедуру пізнання та документування слідів протиправних діянь на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень. Не оминули ці процеси й Україну, та нещодавно знайшли своє матеріальне втілення у нормах нового Кримінального процесуального кодексу України, який процесуалізував значну частину оперативно-розшукових заходів, надавши їм статусу негласних слідчих (розшукових) дій. Незважаючи на те, що у науковому світі не спостерігається